

Projekt POKL04.01.01-00-029/09 „Dostosowanie modelu kształcenia studentów filologii polskiej do wyzwań współczesnego rynku pracy (ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju kompetencji informatycznych oraz informacyjno-medialnych)”

Władysław Kuraszkiewicz

Gramatyka historyczna języka polskiego (palatalizacje przedniojęzykowych)

(Warszawa 1970, s. 91–93)

6. Zmiany miękkich spółgłosek przedniojęzykowych

Po zamianie *t, d'* na *ć, ź* oraz *r* na *ź* (tj. *r^z*) w wieku XIII istniały następujące miękkie spółgłoski przedniojęzykowe: a) *ć, ź, ś, ź, ń, ł, ń*, odpowiednie do twardych *t, d, s, z, n, ł, r*; b) nieparzyste miękkie: *ć', ź', ń', ń'*. Spółgłoski miękkie *ć, ź, ś, ź*, odpowiednie do twardych przedniojęzykowych *t, d, s, z*, nasiliły swoją miękkość i stały się średniojęzykowe. Miękkość spółgłosek nieparzystych *ć', ź', ń', ń'* ulegała stopniowo osłabieniu, aż do ich zupełnego stwardnienia w połowie XV wieku.

Wobec tego w języku literackim istnieją od XV wieku trzy szeregi głosek: syczące, przedniojęzykowo-zębowe *s, z, c, ʃ*, szumiące, dźwiękowe *ś, ź, ć, ʒ* i ciszące, średniojęzykowe *ś, ź, ć, ʒ*. Taki układ cechuje również gwary wielkopolskie, kujawskie, południowośląskie i kresowe. Natomiast w gwarach mazowieckich, małopolskich i północnośląskich zaszło uproszczenie tego układu, bo szereg głosek szumiących *ś, ź, ć, ʒ* zrównał się z szeregiem głosek syczących *s, z, c, ʃ*. Zjawisko to nazywa się mazurzeniem; wymawia się tu np. *syja, sary, zyto, zaba, cysty, coło, jezdze, jesce*. Niektórzy pisarze mazowieccy XV i XVI wieku zdradzają mazurzenie, inni starają się wyraźnie go unikać.

Piotr Stojęński w r. 1568 ostrzegał przed wymową mazurzącą. Unikając mazurzenia, ludzie niekiedy wprowadzają głoski *ś, ź, ć, ʒ* nawet zamiast poprawnych *s, z, c, ʃ*, co się nazywa szadzeniem, np. *on szadzi* zamiast *sadzi*, *czaly czas* zamiast *cały czas*, *zaczny* zamiast *zaczny*. Na tle ucieczki od mazurzenia w niektórych wyrazach występują głoski *ś, ź, ć* zamiast *ś, ź, ć*, np. *Warsiawa, ziaba, ziandar, dysiel, ciort, ściaf, ćut—ćut* zamiast ros. *ćut—ćut*.

W kilku wyrazach wymowa mazurząca weszła do języka literackiego, np. *cudo, cudny, cetno, cacko, ceber, dzban* zamiast staropolskiego *czudo, czetno, czaczko, czeber, dżban*; *pečak* i *pečzak* od *pečnieć*; a także w nazwie *Międzyrzec*, skróconej z *Międzyrzecze*. Nazwisko *Pasek* (zamiast stpol. *Paszek*), autora pamiętników XVII wieku, wywodzi się nie od *paska*, lecz od imienia *Pach*, tj. zdrobniałej formy pełnego imienia *Pakostaw* lub *Pawel*. Wahaniania przyrostka *-ic* obok *-icz*, jak *starościc, wojewodzie, podczaszyc, kasztelanie, Kmicie, Półkozie* obok *królewicz, carewicz, panicz, Chodkiewicz, Janowicz, Szymonowicz* itp., powstały w końcu XVI wieku. Przedtem był tylko polski przyrostek *-ic*, ale szybko polonizująca się szlachta ruska (po unii lubelskiej r. 1569), szczególnie w XVII wieku, zachowała w nazwiskach ruskie brzmienie *-icz* w tym przyrostku. Na ich wzór również w polskich nazwiskach i niektórych wyrazach zmieniano *-ic* na *-icz*, jakby błędnie uciekając od mazurzenia. Podobnie od XVII wieku zmieniano staropolskie *c* na *ć*, błędnie, w czasownikach *depczę, chlepczę, bełkoczę, dygoczę, łaskoczę, kłopcę się, szepczę* itp., również w rozkaznikach: *depcz* itd., choć obecnie jeszcze niekiedy możliwe są te formy z wymową *c*, zgodnie z wymową większości gwar. W nazwach polskich

dobrze trzymają się przyrostek *-ice*, tylko nazwy z gwar kresowych mogą mieć ruską wymowę tego przyrostka *-icze*, np. *Katowice, Raclawice, Pabianice*, ale *Siemiatycze, Baranowicze, Sławatycze*.

Gwara kaszubska nie mazurzy, ale zamieniła szereg głosek ciszących *ś, ź, ć, ʒ* na twarde syczące *s, z, c, ʃ*, np. *ńesc, sano, caxo sęzec, cemny dzeń*. Gwary okolic Lubawy, Malborka, Ostródy i niektóre na Warmii, również na południe od Cieszyna w Jabłonkowie, zupełnie pomieszały szereg głosek szumiących z szeregiem ciszących w wymowie pośredniej, np. *ćarna krowa je żelone śano, ćemny dzeń, śara żaba*.